

2026-02

þÿ Ÿ • , ½ ¹ ⁰ ì Â ” ¹ Ç ± ã ¼ ì Â ⁰ ± ¹ ¿ ¹
þÿ ã Å ½ - à µ ¹ - Â ä ¿ Å ³ ¹ ± ä · ½ µ ¾ - » ¹
þÿ œ ¹ ⁰ á ± ã ¹ ± ä ¹ ⁰ ® Â • ⁰ ã ä á ± ä µ ⁻ ±

þÿ ! Å ã ± á ¬ ⁰ · Â , ± í » ¿ Â

þÿ œ µ ä ± à ä å Ç ¹ ± ⁰ ì á ì ³ á ± ¼ ¼ ± ™ ã ä ¿ á ⁻ ± Â , £ Ç ¿ » ® š ¿ ¹ ½ é ½ ¹ ⁰ î ½ • à ¹ ã ä · ¼ î ½ , ¢ µ
þÿ ‘ ½ , á é à ¹ ã ä ¹ ⁰ î ½ £ à ¿ å ´ î ½ , ± ½ µ à ¹ ã ä ® ¼ ¹ ¿ • µ ¬ à ¿ » ¹ Â ¬ Æ ¿

<http://hdl.handle.net/11728/13340>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

**Μεταπτυχιακό στη Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική
Ιστορία – Εξ Αποστάσεως**

DHIST600

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

**Ο Εθνικός Διχασμός και οι συνέπειές του για την
εξέλιξη της Μικρασιατικής Εκστρατεία**

ΠΑΥΛΟΣ ΕΜΜ. ΦΥΣΑΡΑΚΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΚΟΥΜΑΣ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2026

**Μεταπτυχιακό στη Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική
Ιστορία – Εξ Αποστάσεως**

DHIST600

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

**Εθνικός Διχασμός και οι συνέπειές του για την
εξέλιξη της Μικρασιατικής Εκστρατεία**

**Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση
μεταπτυχιακού τίτλου στη σπουδών Νεότερη και Σύγχρονη
Ελληνική Ιστορία**

ΠΑΥΛΟΣ ΕΜΜ. ΦΥΣΑΡΑΚΗΣ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2026

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Πάυλος Φυσαράκης 2026

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστημίου Νεάπολης δεν υποδηλώνει
απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ο πίνακας περιεχομένων τοποθετείται σε χωριστή σελίδα και πρέπει να δίνει πλήρη εικόνα των κεφαλαίων και των άλλων υποδιαιρέσεων της εργασίας.

Σελίδα Εγκυρότητας

Ονοματεπώνυμο Φοιτητή: Παύλος Φυσαράκης

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: Ο Εθνικός Διχασμός και οι συνέπειές του για την εξέλιξη της Μικρασιατικής Εκστρατεία

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολης και εγκρίθηκε στις [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολης Πάφος).....[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Ή ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Παύλος Εμμ. Φυσαράκης γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο **«Ο Εθνικός Διχασμός και οι συνέπειές του για την εξέλιξη της Μικρασιατικής Εκστρατεία»**, αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο Δηλών

Παύλος Εμμ. Φυσαράκης

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

σελ. 1-2

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Η Ελλάδα και το διεθνές περιβάλλον της μεταπολεμικής περιόδου (1918–1920)

1.1 Η γεωπολιτική πραγματικότητα μετά τον Α΄ ΠΠ (1918–1920) σελ. 3-5

Νέες ισορροπίες στην Ανατολική Μεσόγειο
Το Ανατολικό Ζήτημα και οι διεκδικήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων
Η άνοδος του τουρκικού εθνικού κινήματος

1.2 Η θέση της Ελλάδας στο νέο διεθνές σύστημα ισχύος (1918–1920) σελ. 5-8

Τα Νοεμβριανά (1916) ως κρίσιμο σημείο καμπής στις διεθνείς σχέσεις της Ελλάδας
Η ηγεσία Βενιζέλου και οι επιδιώξεις του ελληνικού κράτους
Η απόφαση για τη Σμύρνη και η αρχική φάση της Μικρασιατικής Εκστρατείας (1919)

1.3 Η εκλογική ανατροπή του 1920 σελ. 8 - 12

Οι εκλογές του 1920 και η αλλαγή κυβέρνησης
Η επιστροφή του Κωνσταντίνου και οι διεθνείς αντιδράσεις
Η επίδραση των πολιτικών εξελίξεων στη συνέχεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Πολιτικές – στρατιωτικές δυσλειτουργίες και οι επιπτώσεις τους στην εξέλιξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας (1920–1922)

- 2.1 Η αναδιάρθρωση της στρατιωτικής ηγεσίας σελ. 13 - 14**
- 2.2 Πειθαρχικά προβλήματα και πτώση του ηθικού του στρατεύματος σελ. 15 - 17**
Φαινόμενα λιποταξιών και απειθαρχίας
Ο ρόλος των Αμυντικών
Κόπωση στρατιωτών από τη δεκαετή πολεμική εμπλοκή (1912–1922)
- 2.3 Διοικητικές – επιμελητειακές δυσλειτουργίες σελ. 17 – 21**
Ελλείψεις σε τρόφιμα, εφόδια, πυρομαχικά και ρουχισμό
Αδυναμία ανεφοδιασμού σε μεγάλα βάθη εντός της Ανατολίας
Κακός συντονισμός υπηρεσιών υποστήριξης
Η Μάχη του Σαγγάριου ως αποκορύφωμα του στρατηγικού αδιεξόδου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Η μεταστροφή της στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων και η διεθνής απομόνωση της Ελλάδας

- 3.1 Η αρχική συμμαχική πολιτική υπέρ της Ελλάδας (1919–1920) σελ. 22 - 23**
- 3.2 Η σταδιακή αλλαγή στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων σελ. 23 – 26**
Η προσέγγιση Γαλλίας και Ιταλίας με το κεμαλικό κίνημα
Σύμφωνο Φρανκλέν-Μπουγιόν
Η μεταστροφή της Βρετανίας: από ενεργό σύμμαχο σε παρατηρητή

Η σοβιετική υποστήριξη προς το κεμαλικό κίνημα και οι επιπτώσεις της
Συνολική αποτίμηση της μεταστροφής (1920–1922)

3.3 Διεθνείς και στρατιωτικές συνέπειες της μεταστροφής	σελ. 27 – 28
Μείωση της εξωτερικής βοήθειας	
Ενίσχυση των κεμαλικών δυνάμεων	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

**Η κατάρρευση της ελληνικής παρουσίας στη Μικρά Ασία και οι τελικές συνέπειες
(1922)**

4.1 Η στρατιωτική κατάρρευση	σελ. 29 – 30
Η τελική τουρκική αντεπίθεση	
Διάλυση των μονάδων και αδυναμία συγκράτησης του μετώπου	
4.2 Η πυρπόληση της Σμύρνης και εκτοπισμός του ελληνικού πληθυσμού	σελ 31 – 32
Προσφυγικό ζήτημα και ανθρωπιστικές συνέπειες	
4.3 Πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα μετά την Καταστροφή	σελ. 32 - 34
Το στρατιωτικό κίνημα Πλαστήρα–Γονατά	
Η Δίκη των Έξι	
Ο Διακανονισμός της Λωζάνης και το τέλος της Μικρασιατικής πολιτικής	

<u>ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</u>	σελ. 35
---------------------------------------	----------------

<u>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</u>	σελ. 36
----------------------------	----------------

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919–1922) αποτελεί ένα από τα πλέον μελετημένα αλλά και αμφιλεγόμενα κεφάλαια της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Η έκβασή της, η οποία κορυφώθηκε με τη Μικρασιατική Καταστροφή, δεν συνιστά μόνο στρατιωτική ήττα, αλλά βαθύτατη πολιτική, κοινωνική και θεσμική τομή για το ελληνικό κράτος. Η παρούσα εργασία εστιάζει στις συνέπειες του **Εθνικού Διχασμού** στην εξέλιξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας, προσεγγίζοντας το ζήτημα όχι ως απομονωμένο πολιτικό φαινόμενο, αλλά ως διαχρονικό παράγοντα που επηρέασε τη στρατηγική αντίληψη, τη λειτουργία του στρατεύματος και τη διεθνή θέση της Ελλάδας.

Σκοπός της εργασίας είναι να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο ο Εθνικός Διχασμός διαπέρασε όλα τα επίπεδα της ελληνικής κρατικής λειτουργίας κατά την κρίσιμη περίοδο 1919–1922 και να εξετάσει κατά πόσο συνέβαλε στη σταδιακή αποδυνάμωση της ελληνικής προσπάθειας στη Μικρά Ασία. Η έρευνα δεν επιδιώκει την απόδοση μονοσήμαντων ευθυνών ούτε την αναπαραγωγή διχαστικών ερμηνειών, αλλά την κατανόηση των μηχανισμών μέσω των οποίων η πολιτική πόλωση μετατράπηκε σε στρατιωτική και διπλωματική αδυναμία. Κεντρικός στόχος είναι η διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στις πολιτικές εξελίξεις στο εσωτερικό της χώρας, τις θεσμικές δυσλειτουργίες του στρατεύματος και τη μεταστροφή του διεθνούς περιβάλλοντος εις βάρος της Ελλάδας.

Η βιβλιογραφία για τη Μικρασιατική Εκστρατεία είναι εκτεταμένη και πολυεπίπεδη. Ιδιαίτερη θέση στην εργασία κατέχουν τα έργα αξιωματικών και αποστράτων που έζησαν από κοντά τα δραματικά γεγονότα της περιόδου, τα οποία προσφέρουν άμεση γνώση των στρατιωτικών γεγονότων και της λειτουργίας του στρατεύματος. Οι μαρτυρίες του Ξενοφώντα Στρατηγού, του Λεωνίδα Παρασκευόπουλου, καθώς και άλλων ανώτερων αξιωματικών, αποτελούν πολύτιμες πρωτογενείς πηγές για την κατανόηση της επιχειρησιακής πραγματικότητας, των προβλημάτων διοίκησης και της επιμελητείας. Αντίστοιχα, έργα αποστράτων όπως του Αντγού ε.α Κλεάνθη Μπουλαλά εστιάζουν στη στρατιωτική διάσταση της εκστρατείας, συχνά υιοθετώντας κριτική στάση απέναντι στις πολιτικές παρεμβάσεις στη λειτουργία του στρατεύματος.

Παράλληλα, η σύγχρονη ιστοριογραφία έχει εμπλουτίσει σημαντικά την ανάλυση της Μικρασιατικής Εκστρατείας, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον από την απλή αφήγηση των γεγονότων στην ερμηνεία των δομικών αιτίων της αποτυχίας. Μελέτες που εξετάζουν τη σχέση πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, τον ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων και τη διεθνή διάσταση του ζητήματος έχουν αναδείξει τη σημασία του Εθνικού Διχασμού ως παράγοντα μακράς διάρκειας. Η εργασία αξιοποιεί τόσο αυτή τη νεότερη ιστοριογραφία όσο και την κλασική προσέγγιση, επιδιώκοντας μια συνθετική ερμηνεία.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στη μελέτη της διοικητικής μέριμνας και της λειτουργίας του στρατεύματος, τομείς που συχνά παραμελούνται σε πολιτικοκεντρικές αναλύσεις. Η εξέταση των προβλημάτων ανεφοδιασμού, επιτελικής συνέχειας, πειθαρχίας και ηθικού επιτρέπει την κατανόηση της εκστρατείας όχι μόνο ως πολιτικής επιλογής, αλλά ως σύνθετης στρατιωτικής επιχείρησης μεγάλης κλίμακας. Στο πλαίσιο

αυτό, αξιοποιούνται ειδικές μελέτες που εστιάζουν στη διοικητική μέριμνα κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία, αναδεικνύοντας τα όρια αντοχής του ελληνικού στρατεύματος σε βάθος εντός της Ανατολίας.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στη συγκεκριμένη εργασία βασίζεται στη συνδυαστική χρήση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών. Πρωτογενές υλικό αντλήθηκε από απομνημονεύματα στρατιωτικών, επίσημες εκδόσεις και μελέτες του Τυπογραφείου του Στρατού, καθώς και από αρχειακό υλικό που διατίθεται σε ελληνικές βιβλιοθήκες και στρατιωτικά αρχεία. Η χρήση αυτών των πηγών επέτρεψε την άμεση προσέγγιση της στρατιωτικής πραγματικότητας και τη διασταύρωση των πληροφοριών με τη σύγχρονη ιστοριογραφία. Παράλληλα, η δευτερογενής βιβλιογραφία αξιοποιήθηκε για την ερμηνεία των γεγονότων και την ένταξή τους στο ευρύτερο διεθνές και πολιτικό πλαίσιο της εποχής.

Η εργασία υιοθετεί αναλυτική και συνθετική προσέγγιση, αποφεύγοντας τόσο την ηρωοποίηση όσο και την απλουστευτική κατανομή ευθυνών. Η εξέταση των γεγονότων γίνεται με έμφαση στη διαχρονικότητα των πολιτικών και θεσμικών προβλημάτων, ενώ ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στη σχέση εσωτερικών εξελίξεων και διεθνούς περιβάλλοντος. Ο Εθνικός Διχασμός δεν αντιμετωπίζεται ως μεμονωμένο ιστορικό επεισόδιο, αλλά ως παράγοντας που συνέχισε να επηρεάζει καθοριστικά την ελληνική πολιτική και στρατιωτική πραγματικότητα μέχρι και τη Συνθήκη της Λωζάνης.

Ως προς τη δομή, η εργασία οργανώνεται σε τέσσερα κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο εξετάζει το διεθνές περιβάλλον της μεταπολεμικής περιόδου και τις πολιτικές εξελίξεις που διαμόρφωσαν το πλαίσιο της ελληνικής επέμβασης στη Μικρά Ασία. Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στις πολιτικές και στρατιωτικές δυσλειτουργίες που προέκυψαν μετά το 1920 και στις συνέπειές τους για τη λειτουργία του στρατεύματος. Το τρίτο κεφάλαιο αναλύει τη μεταστροφή της στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων και τη διεθνή απομόνωση της Ελλάδας, ενώ το τέταρτο κεφάλαιο εξετάζει την τελική κατάρρευση του 1922 και τις πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν. Μέσα από αυτή τη δομή, η εργασία επιδιώκει να καταδείξει ότι η Μικρασιατική Καταστροφή υπήρξε το αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας αποδυνάμωσης, στην οποία ο Εθνικός Διχασμός διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Η γεωπολιτική πραγματικότητα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1918–1920)

Νέες ισορροπίες στην Ανατολική Μεσόγειο

Η λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου άφησε στην Ανατολική Μεσόγειο ένα κενό ισχύος, καθώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρέθηκε σε τροχιά αποσύνθεσης και οι νικήτριες δυνάμεις επιχείρησαν να αναδιαμορφώσουν το περιφερειακό σύστημα με βάση τις δικές τους στρατηγικές και οικονομικές προτεραιότητες. Στο νέο αυτό περιβάλλον, η Ελλάδα εμφανίστηκε ως δυνητικός «τοπικός πυλώνας» της συμμαχικής τάξης πραγμάτων, επειδή συνδεόταν πολιτικά με την Αντάντ και διέθετε στρατιωτική παρουσία και εθνικές διεκδικήσεις σε περιοχές-κλειδιά (Αιγαίο, Ανατολική Θράκη, δυτική Μικρά Ασία). Παράλληλα, το γεγονός ότι η Ελλάδα είχε εμπλακεί σε συνεχείς πολεμικές επιχειρήσεις από το 1912 ενίσχυε την ανάγκη εξωτερικής στήριξης και πιστώσεων, στοιχείο που καθιστούσε τη χώρα ακόμη πιο εξαρτημένη από τη στάση των Συμμάχων. Ο Τσώρτσιλ πάντως το είχε ξεκαθαρίσει:

«Συνήθως χάνουν αυτοί που περιμένουν συνέπεια από τα μεγάλα έθνη».

Σημαντικό χαρακτηριστικό των νέων ισορροπιών είναι ότι η συμμαχική πολιτική δεν ήταν ενιαία. Αν και η Μεγάλη Βρετανία στήριξε σε κρίσιμες στιγμές τη χρήση ελληνικών δυνάμεων ως εργαλείου σταθεροποίησης στη Μικρά Ασία, η Γαλλία και η Ιταλία κινούνταν με ανταγωνιστικά κριτήρια, επιδιώκοντας να διασφαλίσουν δικά τους συμφέροντα και ζώνες επιρροής. Αυτή η ασυμμετρία στόχων των συμμάχων μεταφραζόταν σε δομική αβεβαιότητα για την Ελλάδα: η ελληνική στρατιωτική παρουσία μπορούσε να λειτουργεί ως «προσωρινή λύση» για τους Συμμάχους, αλλά όχι ως μόνιμη δέσμευση υπέρ της ελληνικής επέκτασης.

Στο ίδιο πλαίσιο, η απόβαση στη Σμύρνη (Μάιος 1919) εντάσσεται σε μια ευρύτερη γεωπολιτική λογική «διαχείρισης» της μικρασιατικής ζώνης υπό συμμαχική αιγίδα. Όπως τεκμηριώνεται, η αποδοχή του ελληνικού αιτήματος δεν ήταν αυτονόητη: υπήρχαν προηγούμενες δεσμεύσεις/υποσχέσεις προς την Ιταλία και επιφυλάξεις για τον διαμελισμό της Τουρκίας, ενώ η τελική συμμαχική απόφαση συνδέθηκε και με την ιταλική κίνηση κατάληψης της Αττάλειας (Μάρτιος 1919) και την πρόθεσή της για περαιτέρω επέκταση. Η ελληνική παρουσία στη Σμύρνη, επομένως, δεν μπορεί να ερμηνευθεί αποκλειστικά ως «εθνική επιλογή», αλλά και ως προϊόν συμμαχικού ανταγωνισμού στην Ανατολική Μεσόγειο. Η κατάληψη της Σμύρνης είχε «Συναφθεί με τις απτές πραγματικότητες της διεθνούς ζωής και συναρτηθεί με μία ευνοϊκή συγκυρία από εκείνες που, έστω και παροδικές σε διάρκεια, αρκούν για να προσδιορίσουν τον ρου της Ιστορίας»¹

¹ Κων/νος Σβολόπουλος, Η απόφαση για επέκταση της Ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία: κριτική επαναψηλάφιση, σελ.93

Το Ανατολικό Ζήτημα και οι διεκδικήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων

Το Ανατολικό Ζήτημα, δηλαδή το πρόβλημα της τύχης των οθωμανικών εδαφών και πληθυσμών καθώς η αυτοκρατορία αποδυναμωνόταν, επανήλθε μετά το 1918 με όρους «μεταπολεμικής ρύθμισης». Στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, οι νικητρίες δυνάμεις επιδίωξαν να εντάξουν την περιοχή σε ένα νέο καθεστώς ελέγχου και επιρροής, αξιοποιώντας τόσο την αρχή της αυτοδιάθεσης όσο και τα στρατηγικά/οικονομικά τους συμφέροντα. Η Ελλάδα συμμετείχε στη μεταπολεμική διαπραγματεύση ως κράτος που είχε ενταχθεί στο στρατόπεδο των νικητών και κατέθεσε διεκδικήσεις στη βάση της εθνολογικής πραγματικότητας σε Θράκη, Αιγαίο και δυτική Μικρά Ασία. Η υλοποίηση της Εθνικής Ολοκλήρωσης υλοποιήθηκε οριστικά με την υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης των Σεβρών (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920). Η Μεγάλη Ιδέα έπαιρνε σάρκα και οστά και η «Ελλάδα της Μελούνας» μετατρέποταν στην Ελλάδα των Σεβρών «των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών» αναγόρευσε τον Βενιζέλο σε ευεργέτη και σωτήρα της πατρίδας.²

Οι ίδιες οι Μεγάλες Δυνάμεις, όμως, δεν συνέκλιναν σε κοινό σχέδιο. Η ιταλική διεκδίκηση στη δυτική Μικρά Ασία και η προσπάθεια κατοχύρωσης ζωνών κατοχής/επιρροής συγκρούονταν με τις βρετανικές επιδιώξεις, ενώ η γαλλική πολιτική κινούνταν με δικές της προτεραιότητες στην ευρύτερη Μέση Ανατολή. Μέσα σε αυτό το ανταγωνιστικό πεδίο, η Ελλάδα αξιοποιήθηκε συγκυριακά ως δύναμη που μπορούσε να εφαρμόσει «επί τόπου» μια συμμαχική απόφαση (π.χ. στη Σμύρνη), αλλά η ίδια αυτή συγκυριακή χρησιμότητα εμπεριείχε το ρίσκο της ανατροπής, αν άλλαζαν τα συμφέροντα και οι συσχετισμοί.

Ιδιαίτερη σημασία έχει ότι η ελληνική συμμετοχή στο μικρασιατικό εγχείρημα συνδέθηκε από νωρίς με οικονομικούς όρους. Η ελληνική οικονομία, ήδη πιεσμένη από τις πολεμικές δαπάνες, δεν μπορούσε να στηρίξει μια μακρά επιχείρηση στην Ανατολή χωρίς διεθνή χρηματοδότηση. Καταγράφεται ότι οι πιστώσεις εκ μέρους Γαλλίας και Βρετανίας, οι οποίες όμως δεν ήταν επαρκείς και, κρίσιμα, δεν ρευστοποιήθηκαν τελικά λόγω της πολιτειακής μεταβολής του 1920 (επιστροφή Κωνσταντίνου). Το στοιχείο αυτό δείχνει πως το Ανατολικό Ζήτημα δεν ήταν μόνο εδαφικό/εθνολογικό, αλλά και βαθύτατα χρηματοοικονομικό-διπλωματικό: χωρίς συμμαχική στήριξη, το εγχείρημα αποκτούσε χαρακτηριστικά στρατηγικού ρίσκου. Ο ίδιος ο Βενιζέλος δήλωνε ότι βάσιζε την επιτυχία της εκστρατείας στις διεθνείς συμμαχίες και όχι στις περιορισμένες στρατιωτικές και οικονομικές δυνατότητες της χώρας:

*«Εγώ ποτέ δεν υπολόγισα στις δυνάμεις του στρατού για να κρατήσουμε τα σύνορά μας, αλλά στις συμμαχίες και τα γενικά ευρωπαϊκά συμφέροντα».*³

Η άνοδος του τουρκικού εθνικού κινήματος

Παράλληλα με τις διπλωματικές διεργασίες των νικητών, στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας διαμορφώθηκε μια δυναμική αντίδραση στον σχεδιαζόμενο διαμελισμό της Οθωμανικής επικράτειας. Στις 6/19 Μαΐου 1919 αποβιβάστηκε στη Σαμψούντα ο

² Αντώνης Κλάψης, Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, Αθήνα 2019, σελ 325-332

³ Από την καθ' ημάς Ανατολή στην Ελληνική Πατρίδα, Επιμ: Χάρης Μελετιάδης, Συντάκτης Εμμανουήλ Κούμας, σελ. 3-4

Μουσταφά Κεμάλ, Αξιωματικός του Οθωμανικού στρατού, ⁴ ως απεσταλμένος του σουλτάνου για την εκκαθάριση των άτακτων ομάδων στις ανατολικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας. Παρά το ξεκάθαρο της αποστολής του, ο Κεμάλ έθεσε σε εφαρμογή το σχέδιό του. Την οργάνωση ενός εθνικού τουρκικού κινήματος υπό την ηγεσία του με απώτερο σκοπό την εκκαθάριση του τουρκικού εδάφους από ξένους εισβολείς. Ιδιαίτερα για τον Κεμάλ και τους φανατικούς του οπαδούς, η Ελλάδα αποτελούσε την μεγαλύτερη απειλή καθότι σε αντίθεση με τις άλλες διεκδικήτριες στην περιοχή Δυνάμεις, διέθετε ιστορικές και εθνολογικές διασυνδέσεις με τη Μικρά Ασία. ⁵

Η εμφάνιση του τουρκικού εθνικού κινήματος υπό τον Μουσταφά Κεμάλ συγκροτήθηκε ως εθνική αντίσταση απέναντι στις συμμαχικές αποφάσεις και στις ζώνες κατοχής, επιδιώκοντας την πολιτική και στρατιωτική ανατροπή της μεταπολεμικής ρύθμισης. Η κεμαλική πρωτοβουλία περιγράφεται ως προσπάθεια κινητοποίησης των τουρκικών πληθυσμών για οργανωμένη αντίσταση στον «σχεδιαζόμενο διαμελισμό» της Τουρκίας, ήδη από το 1919. Η άνοδος του κινήματος δεν ήταν απλώς εσωτερική υπόθεση της Τουρκίας, αλλά συνδέθηκε γρήγορα με διεθνείς προσδοκίες και υπολογισμούς. Καθώς οι σύμμαχοι άρχισαν να αντιλαμβάνονται το κόστος και τις δυσκολίες της εφαρμογής της Συνθήκης των Σεβρών, η ιδέα μιας συνεννόησης-συμβιβασμού με τον Κεμάλ άρχισε να εμφανίζεται ως εναλλακτική για μέρος των Μεγάλων Δυνάμεων. Ενδεικτικά καταγράφεται ότι ήδη προς τα τέλη του 1919 και το πρώτο μισό του 1920 η διεθνής κατάσταση άρχισε να μεταβάλλεται με τρόπο που δεν εξυπηρετούσε τα ελληνικά συμφέροντα, γεγονός που συνδέεται με το ότι η κεμαλική πλευρά προβαλλόταν σταδιακά ως συνομιλητής πλέον, στη διεθνή σκηνή. ⁶

1.2 Η θέση της Ελλάδας στο νέο διεθνές σύστημα ισχύος (1918–1920)

Τα Νοεμβριανά (1916) ως κρίσιμο σημείο καμπής στις διεθνείς σχέσεις της Ελλάδας

Τα Νοεμβριανά του 1916 αποτελούν κομβικό γεγονός για την κατανόηση της διεθνούς θέσης της Ελλάδας κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Η ένοπλη σύγκρουση στην Αθήνα μεταξύ γαλλοβρετανικών δυνάμεων και ελληνικών στρατευμάτων πιστών στον βασιλιά Κωνσταντίνο αποκάλυψε το βάθος της πολιτικής κρίσης που είχε προκαλέσει ο **Εθνικός Διχασμός**.

Η διεθνής αντίδραση στα Νοεμβριανά υπήρξε άμεση και ιδιαίτερα αυστηρή. Ο ναυτικός αποκλεισμός της Ελλάδας, οι έντονες διπλωματικές πιέσεις και η ουσιαστική πολιτική απομόνωση της κυβέρνησης των Αθηνών δεν είχαν μόνο χαρακτήρα τιμωρίας, αλλά λειτουργούσαν και ως μέσο επιβολής συμμόρφωσης προς τα στρατηγικά συμφέροντα της Αντάντ. Οι Μεγάλες Δυνάμεις κατέστησαν σαφές ότι δεν ήταν διατεθειμένες να ανεχθούν μια πολιτική ουδετερότητας ή διπλής στάσης σε μια περίοδο παγκόσμιας σύγκρουσης. Το επεισόδιο αυτό άφησε ένα βαθύ ίχνος καχυποψίας στις σχέσεις της Ελλάδας με τους συμμάχους, το οποίο δεν εξαλείφθηκε πλήρως ούτε μετά

⁴ Σαράντος Ι. Καργάκος, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922) Από το Έπος στην Τραγωδία*, Τεύχος Α, σελ 155-158

⁵ Αντώνης Κλάψης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης* σελ 323.

⁶ Ριζάς, *το τέλος της Μεγάλης Ιδέας*, σελ 130-157

την απομάκρυνση του Κωνσταντίνου και την ανάληψη της εξουσίας από τον Βενιζέλο το 1917.

Πέρα από τις άμεσες διπλωματικές συνέπειες, τα Νοεμβριανά λειτούργησαν και ως σημείο αναφοράς στη συλλογική μνήμη των Μεγάλων Δυνάμεων, επηρεάζοντας μακροπρόθεσμα τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν την ελληνική πολιτική σταθερότητα. Στους διπλωματικούς κύκλους της Αντάντ, η Ελλάδα καταγράφηκε ως κράτος στο οποίο η εσωτερική πολιτική σύγκρουση μπορούσε να εκτραπεί σε ένοπλη αντιπαράθεση με διεθνείς διαστάσεις. Αυτή η αντίληψη δεν αναιρέθηκε πλήρως ούτε από τη βενιζελική κυριαρχία μετά το 1917, καθώς οι Μεγάλες Δυνάμεις θεωρούσαν ότι ο Εθνικός Διχασμός παρέμενε δυνητικά αναζωπυρώσιμος. Το γεγονός αυτό εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τη διστακτικότητα με την οποία αντιμετωπίστηκαν οι ελληνικές διεκδικήσεις μετά το 1918: δεν αμφισβητούνταν μόνο οι στρατιωτικές ή οικονομικές δυνατότητες της Ελλάδας, αλλά και η ικανότητά της να διατηρήσει σταθερή πολιτική γραμμή σε βάθος χρόνου, ιδίως σε ένα τόσο σύνθετο εγχείρημα όπως η Μικρασιατική Εκστρατεία.⁷

Η ηγεσία Βενιζέλου και οι επιδιώξεις του ελληνικού κράτους στο μεταπολεμικό περιβάλλον

Μετά την επικράτηση του Ελευθερίου Βενιζέλου και την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, η ελληνική εξωτερική πολιτική αναπροσανατολίστηκε με στόχο την πλήρη αποκατάσταση της διεθνούς εικόνας της χώρας. Ο Βενιζέλος αντιλαμβανόταν ότι η Ελλάδα, ως κράτος περιορισμένων πόρων, όφειλε να εντάξει τις εθνικές της επιδιώξεις στο ευρύτερο πλαίσιο των συμμαχικών στρατηγικών. Η πολιτική του βασιζόταν στην αρχή ότι η Ελλάδα μπορούσε να επιτύχει εδαφικές και πολιτικές απολαβές μόνο εφόσον παρουσιαζόταν ως σταθερός και πειθαρχημένος εταίρος του μεταπολεμικού συστήματος ασφαλείας που επιχειρούσαν να οικοδομήσουν οι νικητές.

Στο πλαίσιο αυτό, οι ελληνικές διεκδικήσεις στη Μικρά Ασία, την Ανατολική Θράκη και τα νησιά του Αιγαίου παρουσιάστηκαν ως φυσική συνέχεια της συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο και ως εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών. Ο Βενιζέλος δεν αντιμετώπιζε τη Μικρασιατική παρουσία αποκλειστικά ως εθνική ολοκλήρωση, αλλά και ως μέσο γεωπολιτικής ασφάλειας, που θα προστάτευε την Ελλάδα από μελλοντικές απειλές και θα ενίσχυε τον ρόλο της στην Ανατολική Μεσόγειο. Η επιχειρηματολογία αυτή βρήκε πρόσφορο έδαφος στους συμμάχους, ιδίως στη Μεγάλη Βρετανία, που έβλεπε την Ελλάδα ως ανάχωμα απέναντι στην ιταλική διείσδυση και στην αστάθεια της περιοχής.

Ωστόσο, η βενιζελική στρατηγική παρουσίαζε σημαντικές δομικές αδυναμίες. Η εξάρτηση από τη διεθνή υποστήριξη σήμαινε ότι οποιαδήποτε μεταβολή στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό θα μπορούσε να υπονομεύσει την εξωτερική πολιτική. Παρά τη φαινομενική κυριαρχία του Βενιζέλου μετά το 1917, ο Εθνικός Διχασμός δεν είχε εξαλειφθεί· είχε απλώς κατασταλεί προσωρινά. Η ύπαρξη ισχυρών αντιβενιζελικών δυνάμεων, τόσο στην κοινωνία όσο και στον κρατικό μηχανισμό και τον στρατό, δημιουργούσε μια κατάσταση λανθάνουσας αστάθειας, η οποία επηρέαζε την αντίληψη των Μεγάλων Δυνάμεων για τη βιωσιμότητα της ελληνικής στρατηγικής.

⁷ Γεώργιος Λεωνταρίτης, Ελλάδα και Μεγάλες Δυνάμεις 1914-1917, Θεσσαλονίκη, 1974, σελ. 24-25

Ιδιαίτερη βαρύτητα στη βενιζελική στρατηγική κατείχε η σχέση με τη Μεγάλη Βρετανία, την οποία ο Βενιζέλος αντιλαμβανόταν ως τον βασικό εγγυητή της ελληνικής παρουσίας στη Μικρά Ασία. Η προσέγγιση αυτή δεν ήταν τυχαία, καθώς η βρετανική πολιτική επιδίωκε τη διατήρηση ελέγχου στις θαλάσσιες οδούς της Ανατολικής Μεσογείου και την αποτροπή της ενίσχυσης ανταγωνιστικών δυνάμεων. Ο Βενιζέλος προσπάθησε να εντάξει την Ελλάδα σε αυτό το στρατηγικό πλαίσιο, παρουσιάζοντάς την ως φυσικό σύμμαχο της βρετανικής πολιτικής ασφαλείας. Ωστόσο, η επιλογή αυτή αύξανε την εξάρτηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από μία μόνο Μεγάλη Δύναμη, γεγονός που καθιστούσε την ελληνική στρατηγική ιδιαίτερα ευάλωτη σε αλλαγές κυβερνήσεων και προτεραιοτήτων στο Λονδίνο. Η μονομερής αυτή προσδοκία συμμαχικής στήριξης, αν και λογική στο πλαίσιο του 1919, περιείχε ενδογενείς κινδύνους που θα γίνονταν εμφανείς με το χειρότερο τρόπο τα επόμενα χρόνια.

Η απόφαση για τη Σμύρνη και η αρχική φάση της Μικρασιατικής Εκστρατείας (1919)

Η απόφαση για την αποστολή ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη τον Μάιο του 1919 δεν αποτέλεσε αποτέλεσμα μονομερούς ελληνικής πρωτοβουλίας, αλλά εντάχθηκε σε ένα ευρύτερο συμμαχικό σχέδιο διαχείρισης του Ανατολικού ζητήματος. Καθοριστικό ρόλο έπαιξαν βέβαια οι πολιτικοί χειρισμοί του Ελευθέριου Βενιζέλου στο συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων. Ο γόρδιος διπλωματικός δεσμός των διεκδικήσεων των Μεγάλων Δυνάμεων λύθηκε όταν η αποχώρηση της Ιταλίας από στο συνέδριο ως ένδειξη διαμαρτυρίας για την άρνηση των υπολοίπων συμμετεχόντων χωρών να της παραχωρήσουν το Φιούμε. Αυτό το διπλωματικό επεισόδιο που προκάλεσε τη δυσaráεσκεια των λοιπών μελών του συμβουλίου εκμεταλλεύθηκε η Ελλάδα. Συγκεκριμένα ο φόβος δημιουργίας Ιταλικού τετελεσμένου στη Μικρά Ασία ανάγκασε τις ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία και Γαλλία να ανάψουν το πράσινο φως για την κατάληψη της Σμύρνης⁸

Η Μεγάλη Βρετανία επιπροσθέτως, αναζητούσε έναν αξιόπιστο τοπικό παράγοντα που θα μπορούσε να αναλάβει την ευθύνη της τάξης σε μια περιοχή στρατηγικής σημασίας, χωρίς να απαιτηθεί άμεση και εκτεταμένη συμμαχική στρατιωτική επέμβαση-παρουσία. Η Ελλάδα, υπό τη βενιζελική ηγεσία, φάνηκε να πληροί αυτές τις προϋποθέσεις. Ιστορικός είναι ο διάλογος μεταξύ Βενιζέλου και του Βρετανού Πρωθυπουργού και προσωπικού του φίλου Τζωρτζ Λούντ.⁹

Λόιντ Τζωρτζ: Έχετε διαθέσιμον στρατόν;

Βενιζέλος: Έχομεν. Περί τίνος πρόκειται;

Λόιντ Τζωρτζ: Απεφασίσαμεν σήμερον μετά του Προέδρου Ουίλσονος και του κυρίου Κλεμανσώ ότι δέον να καταλάβετε την Σμύρνην.

Βενιζέλος: Είμεθα έτοιμοι.¹⁰

Η αρχική φάση της εκστρατείας χαρακτηρίστηκε από περιορισμένους στρατιωτικούς στόχους και έντονη διπλωματική διάσταση. Η ελληνική παρουσία στη

⁸ Αντώνης Κλάψης, Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης σελ 319

⁹ Από την καθ' ημάς Ανατολή στην Ελληνική Πατρίδα, Επιμ: Χάρης Μελετιάδης, Συντάκτης Εμμανουήλ Κούμας, σελ. 8

¹⁰ Michael Llewellyn Smith, Το όραμα της Ιωνίας: Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, σελ 163

Σμύρνη είχε προσωρινό χαρακτήρα και τελούσε υπό τη διαρκή εποπτεία των συμμάχων. Παρά τις αρχικές επιτυχίες, ήταν ήδη εμφανές ότι η επιχείρηση στηριζόταν σε εύθραυστες βάσεις: δεν υπήρχε σαφές χρονοδιάγραμμα, ούτε εγγυήσεις για τη μελλοντική στάση των Μεγάλων Δυνάμεων. Η εκστρατεία ξεκινούσε περισσότερο ως πολιτικό εγχείρημα διεθνούς νομιμοποίησης και λιγότερο ως ολοκληρωμένο στρατιωτικό σχέδιο κατάληψης και ελέγχου της ενδοχώρας. Η Ελλάδα δεν πήγε στη Σμύρνη μόνη αλλά ως μέρος μιας συμμαχίας δυνάμεων: εκείνης των νικητών του Α' ΠΠ με ότι αυτό συνεπάγεται.¹¹

Παράλληλα, η ελληνική στρατιωτική μηχανή καλούνταν να επιχειρήσει σε ένα ιδιαίτερα απαιτητικό πρωτόγνωρο περιβάλλον. Η απόσταση από τον εθνικό κορμό, η περιορισμένη υποδομή της Μικράς Ασίας και η ανάγκη διαρκούς ανεφοδιασμού καθιστούσαν την επιχείρηση εξαιρετικά δαπανηρή και δύσκολη. Όπως προκύπτει από τις μελέτες για τη διοικητική μέριμνα, η επιτυχία της εκστρατείας προϋπέθετε όχι μόνο στρατιωτική ικανότητα, αλλά και σταθερή διεθνή στήριξη, η οποία όμως δεν είχε θεσμικά εξασφαλισθεί.

Συνολικά, η απόφαση για την κατάληψη της Σμύρνης και η αρχική φάση της Μικρασιατικής Εκστρατείας αντανakλούν τη σύνθετη θέση της Ελλάδας στο μεταπολεμικό διεθνές σύστημα: μια χώρα με αυξημένες φιλοδοξίες και προσωρινή συμμαχική εύνοια, αλλά με περιορισμένη αυτονομία και εσωτερικές αδυναμίες. Η αντίφαση αυτή θα αποδειχθεί καθοριστική για την περαιτέρω εξέλιξη της εκστρατείας, καθώς οι διεθνείς και εσωτερικοί παράγοντες άρχισαν σταδιακά να κινούνται εις βάρος της ελληνικής πλευράς.

Η αρχική επιτυχία της ελληνικής απόβασης στη Σμύρνη δημιούργησε την εντύπωση ότι η ελληνική παρουσία μπορούσε να παγιωθεί με σχετικά περιορισμένο κόστος. Η εντύπωση αυτή, ωστόσο, αποδείχθηκε παραπλανητική, καθώς βασιζόταν στην παραδοχή ότι το διεθνές περιβάλλον θα παρέμενε σταθερό και ευνοϊκό. Στην πραγματικότητα, ήδη από το δεύτερο εξάμηνο του 1919, η κεμαλική αντίσταση άρχισε να αποκτά οργανωμένα χαρακτηριστικά, ενώ οι Μεγάλες Δυνάμεις έδειχναν αυξανόμενη απροθυμία να δεσμευτούν στρατιωτικά. Η ελληνική διοίκηση βρέθηκε έτσι να διαχειρίζεται μια περιοχή με αυξανόμενες ανάγκες ασφάλειας, χωρίς την αντίστοιχη ενίσχυση διοικητικής μέριμνας και εγγυήσεις. Η μετάβαση από μια περιορισμένη δύναμη κατοχής σε έναν στρατό που καλούνταν να ελέγξει εκτεταμένες περιοχές της ενδοχώρας πραγματοποιήθηκε χωρίς σαφή αναθεώρηση των αρχικών στόχων. Το γεγονός αυτό ενίσχυσε τη δομική ασάφεια της εκστρατείας και μετέτρεψε ένα κατ' αρχήν διπλωματικό εγχείρημα σε παρατεταμένη στρατιωτική εμπλοκή με αβέβαιη έκβαση.

1.3 Η εκλογική ανατροπή του 1920

Οι εκλογές του 1920 και η αλλαγή κυβέρνησης

Οι εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920 αποτέλεσαν μία από τις πλέον καθοριστικές πολιτικές τομές της νεότερης ελληνικής ιστορίας, καθώς σηματοδότησαν την ανατροπή του πολιτικού συσχετισμού που είχε διαμορφωθεί κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την απομάκρυνση του Ελευθερίου Βενιζέλου από την εξουσία. Ο Βενιζέλος

¹¹ Από την καθ' ημάς Ανατολή στην Ελληνική Πατρίδα, Επιμ: Χάρης Μελετιάδης, Συντάκτης Εμμανουήλ Κούμας, σελ. 4

και οι Φιλελεύθεροι ορμώμενοι από τις διπλωματικές επιτυχίες στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης και τη φαινομενικά ευνοϊκή διεθνή θέση της χώρας, ανέμεναν μία ξεκάθαρη εκλογική επικράτηση. Το εκλογικό όμως αποτέλεσμα αποκάλυψε τη βαθιά κόπωση της ελληνικής κοινωνίας και τη διαρκή ένταση που είχε προκαλέσει ο μακροχρόνιος Εθνικός Διχασμός. Οι εκλογές δεν αποτέλεσαν απλώς μια εναλλαγή κυβερνήσεων μεταξύ Φιλελεύθερων και Ηνωμένης Αντιπολίτευσης, αλλά αντανάκλαση μιας ευρύτερης κοινωνικής και πολιτικής κρίσης, η οποία είχε άμεσες συνέπειες στην δραματική τροπή που θα ακολουθήσει για τη Μικρασιατική Εκστρατεία.¹²

Ένας από τους βασικούς παράγοντες που εξηγούν την εκλογική ήττα του Βενιζέλου ήταν η γενικευμένη πολεμική κόπωση. Από το 1912 έως το 1920, η Ελλάδα είχε εμπλακεί σε συνεχείς στρατιωτικές επιχειρήσεις (Βαλκανικοί Πόλεμοι, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, εκστρατεία στην Ουκρανία και Μικρασιατική Εκστρατεία), γεγονός που είχε επιβαρύνει σοβαρά την οικονομία, τον κοινωνικό ιστό και το ανθρώπινο δυναμικό της χώρας. Ταυτόχρονα τα χρόνια του Εθνικού Διχασμού ανάμεσα σε Βενιζελικούς και Βασιλόφρονες η χώρα ταλανιζόταν από ένα άτυπο εμφύλιο πόλεμο. Η μαζική επιστράτευση, οι απώλειες και οι οικονομικές δυσχέρειες δημιούργησαν ένα κλίμα δυσaréσκειας, το οποίο εκφράστηκε πολιτικά μέσω της ψήφου υπέρ της αντιβενιζελικής παράταξης, η οποία υποσχόταν ειρήνη, επιστροφή των στρατευμένων και τερματισμό της παρατεταμένης πολεμικής εμπλοκής.

Παράλληλα, η βενιζελική κυβέρνηση βρέθηκε αντιμέτωπη με την κόπωση ενός τμήματος της κοινωνίας απέναντι στα αυταρχικά μέτρα της περιόδου 1917–1920. Η καταστολή των αντιβενιζελικών, οι διώξεις φιλοβασιλικών αξιωματικών και δημοσίων υπαλλήλων και ο περιορισμός της πολιτικής αντιπολίτευσης είχαν συμβάλει στη διαμόρφωση ενός κλίματος πολιτικής πόλωσης. Αν και τα μέτρα αυτά είχαν στόχο τη σταθεροποίηση της χώρας εν μέσω πολέμου, λειτούργησαν τελικά συσσωρευτικά εις βάρος της βενιζελικής παράταξης, η οποία εμφανίστηκε σε σημαντικό μέρος του εκλογικού σώματος ως υπεύθυνη για τη διαιώνιση της εσωτερικής σύγκρουσης.¹³

Ιδιαίτερη σημασία είχε και η αντίληψη ότι η Μικρασιατική Εκστρατεία δεν είχε σαφές τέλος. Παρά τις αρχικές επιτυχίες του 1919, μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης δεν είχε πειστεί ότι η ελληνική παρουσία στη Μικρά Ασία μπορούσε να παγιωθεί χωρίς περαιτέρω αιματηρές θυσίες. Η έλλειψη σαφούς χρονοδιαγράμματος και η αίσθηση ότι η εκστρατεία εξελισσόταν σε ανοιχτή στρατιωτική δέσμευση, χωρίς ξεκάθαρη διεθνή εγγύηση, ενίσχυσαν την επιθυμία για πολιτική αλλαγή. Οι αντιβενιζελικές δυνάμεις εκμεταλλεύτηκαν αυτή την αβεβαιότητα, προβάλλοντας ένα μήνυμα «επιστροφής στην κανονικότητα», αποστράτευσης και αποδέσμευσης από τις πολεμικές περιπέτειες.

Το εκλογικό αποτέλεσμα οδήγησε στη συγκρότηση κυβέρνησης υπό τον Δημήτριο Ράλλη και σηματοδότησε μια ριζική μεταβολή στην πολιτική ηγεσία της χώρας. Η αλλαγή αυτή δεν περιορίστηκε στο επίπεδο της κυβερνητικής σύνθεσης, αλλά επεκτάθηκε ταχύτατα στον κρατικό μηχανισμό και στις Ένοπλες Δυνάμεις. Η νέα κυβέρνηση προχώρησε σε εκτεταμένες αντικαταστάσεις προσώπων, επιδιώκοντας να αποκαταστήσει τους φιλοβασιλικούς αξιωματικούς που είχαν απομακρυνθεί την προηγούμενη περίοδο. Η εξέλιξη αυτή προμήνυε σοβαρές επιπτώσεις στη συνέχεια της

¹² Σαράντος Ι. Καργάκος, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922)* Από το Έπος στην Τραγωδία, Τεύχος Β, σελ 264-269

¹³ Αντώνης Κλάφης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης* σελ 332-341